

VI. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO

Konferencijų apžvalgos / Konferencje

TARPTAUTINĖS MOKSLINĖS KONFERENCIJOS „SOCIOLOGVISTINĖ DIALEKTOLOGIJA: BALTŲ TARIŲ TYRIMAI“ APŽVALGA: GEOLINGVISTŲ PROBLEMOS IR SPRENDIMAI

Daiva Aliūkaitė
(Lietuva / Litwa)

2011 metų spalio 21–22 dienomis Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros ir Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus mokslininkai sukvietė tyrėjus iš Daugpilio universiteto, Latvijos universiteto, Liepojos universiteto, Lenkijos mokslų akademijos, Varšuvos universiteto pasvarstyti baltų tarmėtyros problemų. Mokslinę konferenciją rėmė Lietuvos mokslo taryba.

Lietuvos ir Latvijos mokslininkai jau ne pirmus metus susiburia vykdyti bendrus mokslo darbus. 2009 metais parengtas *Baltų kalbų atlaso prospektas*. Lenkijos tyrėjams baltų kalbų problematika taip pat aktuali. Periferinių tarmių, lietuvių tautinės mažumos Lenkijoje kalbinė situacija implikuoja ne vieną tiriamąjį klausimą. Taigi mokslinė konferencija „Sociolingvistinė dialektologija: baltų tarmių tyrimai“ savo turiniu labai simptomiška – aktualintų problemų spektras vertintinas kaip baltų tarmėtyros (plačiaja prasme) teminis žemėlapis.

Lietuvoje nuosekliai ir intensyviai kuriama geolingvistikos paradigma vis dar stokoja sociolingvistinės metodologijos

prieigų, taigi konferencijos rengėjai tikėjosi, kad konferencija prisidės prie šios metodologijos sklaidos. Organizatoriai siekė, kad konferencijoje sociolingvistikos paradigma funkcionuotų kaip conceptualusis imperatyvas, skatinantis iš sociolingvistikos pozicijų pasižiūrėti į baltų tarmių skaidumą, jų dabartį ir perspektyvas, santykių su kitomis kalbos atmainomis.

Sociolingvistinės dialektologijos diskursas nebuvo vienintelis konferencijos tikslas, taigi, kaip ir tikėtasi, konferencijos mokslinės diskusijos parodė, kokios metodologijos plinta baltų tarmių tyrimuose, kokios teorinės nuostatos tampa kalbinių faktų interpretacijos fonu, galų gale kokia kalbinė empirika tampa geolingvistų, sociolingvistų tiriamąja medžiaga ir kodėl.

Konferencijoje mokslinis darbas organizuotas keturiose sekcijose. Teminių skaidumą lėmė pranešimų problematika.

Pirmoje sekcijoje „Geolingvistinė baltų tarmių tyrimų perspektyva“ skaityti pranešimai, skirti fundamentinei geolingvistikos problematikai, geolingvistikos paradigminei apibrėžčiai, geolingvistikos sklaidos Lietuvoje perspektyvoms. Prof. Annos Stafekos polemėnis pranešimas „*Latga-*

liešu valoda vai dialekts?“ dėl latgalių kodo statuso aktualina chrestomatines dialektologijos problemas. Kalbos vs dialekto skirtis nepraranda ir XXI amžiuje. Svarstymai dėl kodo statuso svarbos, apimantys įžvalgas ne tik dėl lingvistinių problemų, bet ir dėl subjekto, bendruomenės tapatumo, atitinka kognityviosios dialektologijos užduotis, kurios XXI amžiuje palaipsniui plinta tarmių tyrimuose.

Prof. Laima Kalėdienė pranešime „*Geolingvistikos radimosi sąlygos Lietuvoje*“ konstatavo, kad dialektologijos tyrimų kryptys ir principai priklauso nuo kalbos kitimo interpretacijų. Tyrėja pasiūlė įtaigią trinarę geolingvistikos tipologiją. Atskaitos sistema geolingvistiniams požiūriams diferencijuoti, plg. variantų sociolingvistika vs lingvistinė geografija, prelegentei tampa ne tik tyrėjų tikslų sistema (pvz., tarmių vs miesto kalbos įvairavimo priežastys), bet ir tam tikri lingvistinių paradigimų filosofiniai pagrindai. Tokios įžvalgos konferencijoje žymi, neabejotinai, naują baltų geolingvistikos etapą.

Dr. Danutos Roszko pranešimas „*Lenkijos lietuvių tautinis sąmoningumas*“, skirtas kalbinio tapatumo diskursui, patvirtina, kad XXI amžiuje geolingvistikos tyrimai, ypač tautinių mažumų kalbos bendruomenėse neišvengiamai yra tarpdiscipliniški. Adekvatus medžiagos (ir kalbinių faktų, ir nuostatų) įvertinimas įmanomas tik naudojantis sociolingvistinio tyrimo instrumentais. Išgryninta kalbinio (ne)saugumo, atvirojo ir paslėptojo prestižo veiksmų sistema leidžia tiksliau įvertinti kalbos sklaidos ir kalbos vitališkumo problemas natūraliųjų kalbų kontaktų aplinkoje. Periferinių tarmių tyrimai – dar vienas aiškus baltų tarmėtyros duomuo.

Prof. Kazimiero Garšvos pranešimas „*Dabartinės užribio lietuvių šnektos ir Dieveniškų šnektą*“ parodo regioninės

dialektologijos problematiką. Turint omenyje tarmių raidos scenarijus periferiniuose regionuose, pagrindai atrodo čia taikoma tarmių „konservavimo“ strategija – užrašyti, saugoti kalbinį paveldą. Kita vertus, periferinių tarmių tyrimai ir vėl nuosekliai pildo kalbų kontaktų sociolingvistikos kryptį Lietuvoje.

Antroje sekcijoje „Vizualioji ir tekstynų geolingvistika: problemos ir galimybės“ pranešėjai svarstė tarmių atlasų, tarmių korpusų tradicijas ir perspektyvas XXI amžiuje, vertino šnektų metamorfozę sociolingvistinėje perspektyvoje, diskutavo apie percepcinių žemėlapių teikiamas tarmių interpretacijos galimybes.

Prof. Danguolės Mikulėnienės pranešime „*Dėl Lietuvių kalbos atlaso gyvenamųjų punktų ir jų optimizavimo metodikos*“ svarstomi tarmių tyrimo XXI amžiuje metodologijos klausimai formuoja vizualiosios geolingvistikos Lietuvoje pagrindus. Prelegentė, kalbėdama apie vykdomą Visuotinės dotacijos projektą „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“, konferencijos dalyviams pristatė interaktyviajame tarmių atlase¹ reprezentuosimą *Lietuvių kalbos atlaso* punkto raidos schemą: *gyvuojantis punktas – nykstantis punktas – sunykęs punktas*. Tokia trinarė punktų sistema objektyviai atspindės Lietuvos tarmių situaciją. Tyrėja pažymėjo, kad, inventorizuojant ir optimizuojant Lietuvių kalbos atlaso punktų sąrašą, turi būti atliktos bent kelios procedūros (paskutinė atliekama tik prireikus): *(punkto) patikra (pagal kriterijus) → (punkto) įvertinimas → (punkto) optimizavimas*.

Jaunoji tyrėja Laura Geržotaitė, pritaikiusi moderniosios kartografijos praktiką, sugretino vakarų aukštaičių šiauliškių pa-

¹ Daugiau žr. www.tarmes.lt

dėtį tarmių klasifikacijose. Tyrimo rezultatai prelegentei leido pasiūlyti taikyti periferinių lietuvių tarmių tyrimo metodiką, atliekant vakarų aukštaičių šiauliškių partarmės analizę. L. Geržotaitės pranešimas „*Vakarų aukštaičiai šiauliškiai tarmių klasifikacijose: geolingvistinis aspektas*“ aiškiai parodė, kad lietuvių (taip pat ir latvių) modernioji tarmių kartografija gali gerokai patikslinti tarmių tyrimus.

Reikia pripažinti, kad XXI amžiuje tarmės yra patyrusios (ir nuolat patiria) nemenkų pakitimų. Sociolingvistikos teorinės nuostatos tampa svarstymų dėl tarmių metamorfozės fonu. Dr. Astos Leskauskaitės pranešimas „*Šiaurvakariniai pietų aukštaičiai: dabartinė sociolingvistinė situacija ir šnektos metamorfozės*“ yra skirtas vienai lietuvių šnektai, tačiau pranešime apibendrinama šnektos kaitą lemianti veiksnių sistema yra universali. Pvz., lokali migracija, lemianti kalbinės patirties ir kalbinių įgūdžių susisluoksniavimą; kalbėtojo amžius, lemiantis kodų prioritetus, etc. – tai dydžiai, neabejotinai, turintys įtakos visoms XXI amžiaus šnektoms, jų raidai.

Taigi nors ir kaip liūdna, kad į nebūtį išsitrina kai kurios tarmių skirtys, tyrėjas neturi emociškai į tai reaguoti ir dėl to graudentis, tačiau nieko neveikti taip pat nederėtų. *Tertium datur!* Tą patvirtina prof. Romano Roszko pranešimas „*Корпус литовского говора в Польше (Punsko šnektos korpusas) и двуязычный литовско-польский корпус*“. Šiuolaikinės kalbotyros principai ir metodai – šiuo atveju tekstynų lingvistikos patirtis – siūlo naujus tarmių saugojimo scenarijus. Šnektų tekstynas yra vertingas ne tik pats savaime, t.y. kaip tam tikros šnektos saugojimo būdas. Šnektos duomenų santalka yra vertinga lyginamiesiems kalbų tyrimams, kalbos pasaulėvaizdžio tyrimams, etc. Vadinasi, XXI amžiaus baltų (ir ne tik!) geo-

lingvistikos perspektyvos sietinos su tarpdisciplininiais tyrimais.

Dr. Daivos Aliūkaitės ir Jolantos Valikonės pranešimas „*Tarmių vaizdiniai ir geolingvistika: kognityvusis Lietuvos tarmių žemėlapis*“ skirtas perceptyviosios dialektologijos paradigmai. Kaip pažymėjo tyrėjos, perceptyviosios dialektologijos paradigma įteisina kognityviusius tarmių žemėlapius. Tyrėjos pranešime svarsto, kas lemia paprastų kalbos bendruomenės narių dialektų kontinuumo potyrių, jų įsivaizduojamą kalbinį pasaulį. Pranešime įvertinama kognityviųjų tarmių žemėlapio perspektyva interaktyviajame tarmių atlase.

Aida Čižikaitė vertino etninių kalbų atspindžius planinėse kalbose. Tyrėja pranešime „*Planinių kalbų dialektai: atvejo studija*“ svarstė, ar galima vartoti dialekto kategoriją kalbant apie garsyno, leksikos skirtis tarp planinių kalbų atstovų, kurių gimtosios kalbos yra skirtingos.

Trečios sekcijos „Sociolingvistinių parametrų vertė geolingvistikoje“ pranešimuose vertinti sociolingvistiniai argumentai instrumentiniuose tyrimuose, pristatytas kognityvusis tarmių charakteristikos modelis, analizuoti kalbų vs tarmių kontaktų klausimai, aktualintas sociolingvistinių kintamųjų tarmių tyrimuose klausimas.

Dr. Nijolės Birgelienės pranešimas „*Sociolingvistiniai aspektai, turintys įtakos renkant vaikui vardą (Punsko krašto lietuviškų šeimų pavyzdžiu)*“ yra skirtas vadinamajai visuomenės sociolingvistikos paradigmai. Tyrėja, vadovaudamasi vienu kalbinės elgsenos aspektu, svarsto tautinės mažumos problemas. Vardas, tiksliau jo pa(si)rinktys, tampa prielaida vertinti tautinio tapatumo klausimą svetimos kalbos (taigi ir jos galios!) aplinkoje. Pietų aukštaičių tarmės atspindžiai kasdienėje komunikacijoje rodo tvirtą lietuvių tautinę laikyseną Lenkijoje.

Prof. Gabijos Bankauskaitės-Sereikienės pranešimas „*Tarminio diskurso kūrėjo konceptualizavimas Kėdainių apylinkėse*“ įvairina perceptyviosios dialektologijos tyrimus Lietuvoje. Tarminio diskurso kūrėjo konceptualizacijos schemas, apibendrinamos pranešime (plg. tarmės kūrėjas vertinamas kaip socialiai patrauklus, gerbiantis gimtąją tarmę (vietinę kalbą), patriotiškai nusiteikęs žmogus, etc.) yra informatyvi medžiaga kognityviajam tarmių charakteristikos modeliui kurti.

Kalbų kontaktų sociolingvistika tampa teoriniu fonu Daigai Straupeniece vertinant lietuvių kalbos įtaką Šventosios šnektose. Tyrėja pranešime „*Lituānismu dinamikas raksturojums Sventājas izloksnē*“, analizuodama lietuvių kalbos poveikį latvių šnektai, konstatuoja nevienodus lituanizmų asimiliacijos laipsnius. Labiausiai asimiliuoti yra senieji lituanizmai.

Dr. Lidija Kaukėnienė pranešime „*Lietuvių ir latvių kalbų žemutinių balsių spektrai ir trukmė*“ pristato eksperimentinio tyrimo rezultatus. Tyrėja ne tik pateikia garsyno charakteristikas, bet ir svarsto tarmių įtaką bendrinės kalbos garsynui. Manytina, kad eksperimentinių tyrimų tradicija neabejotinai bus svarbi ir XXI amžiaus baltų geolingvistikos paradigmoje.

Dr. Vilija Ragaišienė pranešime „*Daiktavardžių kirčiavimo polinkiai XX a. 6–7 d. pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektų Tarmių archyvo rankraštiniuose šaltiniuose*“ analizuoja daiktavardžių kirčiavimo polinkius šnektose. Tyrėja, peržiūrėjusi Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus Tarmių archyve saugomus XX amžiaus 6–7-ojo dešimtmečio pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektų rankraštinius šaltinius, konstatuoja, kad daiktavardžių kirčiuočių mišinys ir įvairiai kirčiuo-

jamų formų buvimas laikytinas istorinių prielaidų turinčiu reiškiniu, o ne tarmės akcentinės sistemos nykimo požymiu.

Ketvirtos sekcijos „Dialektologijos ir sociolingvistikos dialogas: kalbos ir kultūros dėmenys“ pranešimuose gvildinti klausimai išplečia dialektologijos paradigmos problematiką: analizuoti slengo, sociolektų, medialektų sklaidos polinkiai.

Prof. Ojāro Bušo („*Dažas mūsdienu tendences latviešu valodas slenga leksikas lietojumā*“) ir dr. Roberto Kudirkos („*Grafinė eufemija elektroniniame diskurse*“) pranešimuose vertinami slengo sklaidos būdai. Tyrėjų keliami klausimai atspindi XXI amžiaus pradžios kalbos realijas, funkcinį variantų skaidumą. Iš tyrimų matyti, kad kalbų bendruomenės gali būti atpažįstamos iš žymėtųjų kalbinių priemonių repertuaro. Tiriant medialektus, kaip parodė dr. R. Kudirkos pranešimas, ypatingas dėmesys turi būti skiriamas grafiniams sprendimams. Vadinasi, galima numanyti, kad palaipsniui Lietuvoje dėmesio susilauks (pasaulyje gerokai išplitę!) grafologinės kodų kaitos medialektuose tyrimai.

Raiškos kodai kaip priemonės kalbinės asmenybės charakteristikai sukurti tampa dr. Svetlanos Polkovnikovos pranešimo „*Просторечные языковые элементы в оригинальном и переводном тексте (на материале рассказов А. П. Чехова и их латышских переводов)*“ leitmotyvu. Pranešime aptarta miestų dialektų (apskritai nestandartinių kodų) vertimo problema skatina plėtoti dialektologijos taikomąjį aspektą: turi būti įvertintas ir išnaudotas tarmių potencialas vertimuose.

Užrašytasis tekstas tampa ir dr. Janinos Švambarytės-Valužienės tiriamąja medžiaga. Tyrėja pranešime „*Mato Slančiausko ir jo bendradarbių surinktos pasakojamosios tautosakos leksika. Latvybės*“ analizuo-

ja tautosakos rinkinių „Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos“ (1985), „Šiaurės Lietuvos pasakos“ (1974), „Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai“ (1975) tekstuose atsispindinčius kalbinius ir kultūrinius lietuvių ir latvių tautų santykius.

Tyrėja Inguna Teilāne pranešime „*Nīc-gales izloksne sociolingvistiskā skatījūmā*“ vertina kultūrinius, socialinius, politinius veiksnius, lemiančius šnektų esamybę ir raidą.

Dr. Rita Baranauskienė ir Justina Matlauskaitė tyrimu, pristatytu pranešime „*Tarptautinių žodžių vertė reklamoje: adresato nuostatų tyrimas*“, parodė sociolingvistinių principų taikymo perspektyvas moderniesiems viešiesiems diskursams tirti.

Konferencijos rengėjai tikisi, kad 2011 metų konferencijoje pradėtos mokslinės diskusijos bus tęsiamos 2012 m. gruodžio 6–7 dienomis mokslinėje konferencijoje „Geolingvistikos ir sociolingvistikos politikos XXI amžiuje“.

Literatūra

Baltų kalbų atlasas, 2009. Baltu valodu atlas. Prospekts. Baltų kalbų atlasas. Prospektas. Atlas of the Baltic Languages. A Prospect. Sudarytojos ir įvado autorės: D. Mikulėnienė, A. Stafecka; žemėlapių komentarų autorės: I. Jansone, A. Stafecka, R. Bacevičiūtė, A. Leskauskaitė; žemėlapių kompiuterinį variantą parengė E. Trumpa. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.